

Bezeczky Gábor

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet

Evés vagy szüzesség?

Más tudományágakhoz hasonlóan az irodalomtudományban is fordítási hullám indult el a rendszerváltás idején. Többek között azért, mert az egyetemek újakra cserélték a régi tankönyveket és szöveggyűjteményeket. Az efféle kiadványok azonban hajlamosak fosszilizálódni: megeskik, hogy évtizedeken át változatlan formában jelennek meg. Valahogy így is történt. Közben, nagyjából egy-másfél évtized elteltével, néhány valódi és számos látszateredmény után elakadt az igyekezet is, mely a hajdani, közelmúltbeli és kortárs irodalomtudomány megismerésére és elsajátítására irányult.

A legjelentősebb huszadik századi irodalomtudományi irányzatok alapszövegeit a rendszerváltást megelőző évtizedekben kellett volna magyarra fordítani. A lemaradás számottevő volt. Néhány, tucatnyinál alig több kivételtől eltekintve a fontos művek megjelenése – nyilvánvaló ideológiai és politikai okok miatt – elmaradt. A hatalmas adósságot azonban előbb-utóbb törleszteni kell, különben a nyugati világhoz képest más időzónában fogunk élni. Az időnkénti kapkodás ellenére az adósság nem csökken, hanem növekszik, ráadásul a figyelem egyre szűkült, s a közelmúlt nemzetközi irodalomtudományának mindössze néhány – tagadhatatlanul érdekes, bár nem egészen új – vonulatára összpontosult, a legfrissebb fejlemények pedig meglehetősen ismeretlenek maradtak és maradnak. Ehhez azonnal hozzá kell tenni még azt is, hogy a fordítás az elsajátításnak csak az első szakasza. A két, elvben különböző dolog (a közeli és távolabbi múlt feldolgozatlansága, valamint a hiányos, egyoldalú jelenbeli tájékozódás) valószínűleg nem is egymástól független jelenségek, hanem ugyanazoknak az okoknak a következményei.

Összefügg ezzel a felületességgel az is, amit néha még jelentős irodalomtudósoktól is hallani lehet. Szerintük az irodalomelmélet – nevezhetjük akár általános irodalomtudománynak is – olyasmi, amin az ember az egyetem első éveitől kezdve túl, hogy azután már soha többé ne kelljen ilyesmivel bajlódnia. Az előírt vizsgák letétele után az ifjú irodalomtörténész, kiszabadulva a nehezen felfogható elméleti szövegek kaotikus zűrzavarából, végre közvetlenül magával az irodalommal foglalkozhat. Mások pedig úgy vélik, létezik valamiféle irodalomelméleti gyorslift, mely minden közbülső emeletet kihagyva, egyetlen menetben röpít a célhoz, s a továbbiakban, a tudományosság lehető legmagasabb szintjét immár elérve, minden más elméleti tájékozódás feleslegessé, zavaróvá válik, mert elegendő a feltárt igazságot érvényesíteni. A hazai gyakorlatban a két hozzáállás jól meg szokott férni egymással.

Valamelyest, de nem érdemben, bonyolítja a dolgokat, hogy mostanában a nemzetközi szinten is támadások érik az irodalomelméletet. Néha úgy látszik, mintha az irodalomtudomány huszadik századi eredményeinek – visszamenőleg egészen az orosz formalizmusig, az amerikai új kritikáig, a strukturalizmus utáni irányzatokról nem is szólva – teljes visszavonása lenne folyamatban. Ebben a helyzetben, ahogyan az lenni szokott, előjönnek azok az – egyébként talán érdemdús – irodalmárok, akik eleve nem vették a fáradságot, hogy a szükséges figyelemmel és odaadással tanulmányozzák az irodalomelmélet esetenként kétségkívül nehéz, néha már-már csüggesztően bonyolult szövegeit. Előjönnek és

örvendeznek, hogy elméjük tabula rasaként vészelte át a feleslegesnek és mulékonynak bizonyult intellektuális divatokat.

Sokkal érdekesebbek náluk azok a tudósok, akik a strukturalizmus utáni irányzatok ismeretében fordulnak el az irodalomelmélet jelenbeli formáitól, és alapozzák további munkásságukat másféle megfontolásokra. Például arra a gondolatra, hogy James Joyce írott életművének megértéséhez elengedhetetlenül fontos Joyce, a magánember megnyilvánulásainak módszeres és a lehető legrészletesebb tanulmányozása. De roppant érdekes az olyan Wittgenstein-életrajz is, mely egyben – szétválaszthatatlanul – Wittgenstein filozófiájának is az értelmezése. Az ilyen, kifejezetten gondolatébresztő munkák mutatják, hogy kidőlt – legalábbis helyenként – a kerítés, mely a 20. században a szerzői életrajz és az irodalmi mű közé épült. Egészen más kérdés, hogy ezzel – különösen nálunk, ahol a kerítést egyébként is trehány módon húzták fel, tiszteletben pedig nemigen tartották – újra el fog indulni az életrajzi szemléletű művek és az amatőr pszichologizálás áradata. Az életrajzi szemléletnek azt tekinthetjük, ha valaki az írók életében, tudatában, környezetében végbement (vagy kikövetkeztetett, feltételezett) eseményekből közvetlenül vezeti le műveik jelentését.

Ha pedig az irodalomelméleti bevezetések és az irodalomelmélet történetét tárgyaló műveket tekintjük át, akkor – némiképp igazságtalanul, mert a következtetés nem minden műre vonatkozik egyaránt és egyenlő mértékben – arra a megállapításra juthatunk, hogy jó esetben mindössze unalmas fejtegetéseket, rossz esetben téves és félrevezető összefoglalásokat találunk. Mindenesetre nem könnyű ezekből a könyvekből megérteni, mi tette az irodalomelméletet sokak számára oly lebilincselően izgalmassá a huszadik század különböző időszakaiban a világ különböző részein. Gyakran nem derül ki az sem, mi volt a vállalkozás tétje, következésképpen ilyenkor annak is homályban kell maradnia, a különböző irányzatok mit végeztek el sikeresen, hol bonyolódtak nehézségekbe, ellentmondásokba, miben vallottak kudarcot, mire alkalmatlanok az előfeltevéseik miatt, meddig jutottak el, hol akadtak meg és hogyan viszonyultak egymáshoz.

Egyesek szerint az irodalomelméleti bevezetők és tudománytörténeti művek unalmassága és lapossága az intézményesedés következménye. Az irodalomelmélet, szemben korábbi bizonytalan státuszával, szinte minden egyetemen rendszeresen oktatott tantárgy lett Európában és Amerikában. Korábban csak az tanította, aki érdekesnek találta, elmélyült benne, nélkülözhetetlennek tartotta, és kiharcolta, hogy órát tarthasson belőle, most pedig évről évre tanítani kell, ha esik, ha fúj.

De vajon elégséges-e ez a magyarázat? Nem lehet, hogy egyszerűen vége van az irodalomelmélet évszázados felívelésének?

Aki így gondolja, netán ebben reménykedik, az téved, illetve csalódni fog. Nem tudni ugyan, mikor lesz a következő nagy tűzijáték, a tudomány alakulása közismerten megjósolhatatlan, de az előkészületek folytonosak. A 20. századi irodalomtudomány története során is teljesen váratlanul, lökészerűen alakultak ki egy-egy érdekes tudományos gondolathalmaz körül a legfontosabb irodalomelméleti irányzatok.

Bárhogy legyen is, az irodalomelmélet, vagyis a foglalkozás az irodalom alapvető kérdéseivel nem olyan eseményekre emlékeztet, melyek egyszeriek, mint mondjuk születés vagy – jó esetben – az egyetemi felvételi, s melyek az egyik állapotból valamilyen másik állapotba juttatják az embert. Az irodalomelmélet sokkal inkább azokra a tevékenységekre hasonlít,

melyeket a fennmaradásunk érdekében folyamatosan kell végezni. Nem azért eszünk ma, hogy soha többé ne kelljen.

S mivel nem álmíthatjuk magunkat azzal, hogy mi szabnánk meg a nemzetközi irodalomtudomány alakulását, tartósan kell berendezkednünk arra, hogy újabb és újabb – s közben óhatatlanul, ezzel párhuzamosan, régibb és régibb – elképzelésekkel, felfogásokkal, irányzatokkal, terminológiákkal kell megismerkednünk pusztán a fennmaradásunk érdekében.